

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 34.343.21

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.1.22>**ОЛІЙНИК О.С.****ВИДИ ТА ОЗНАКИ КОЛІЗІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ
TYPES AND SIGNS OF COLLISIONS IN CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE**

Стаття присвячена вивченню сутності такого правового явища, як колізія в праві, дослідженню його видів та ознак. Автор статті відзначає, що нині поширеним явищем у правовій дійсності є наявність двох або більше норм права, які спрямовані на регулювання тих самих суспільних відносин, але по-різному їх регламентують. Така ситуація має назву колізія права (юридична колізія). Автор дослідження вказує, що термін «колізія законів» – це розходження змісту двох або більше формально чинних нормативних актів [1, с. 554]. У статті досліджуються види та ознаки правових колізій, серед яких вказуються: а) наявність двох або більше норм, що спрямовані на регламентацію того самого питання, але по-різному його вирішують; б) ці норми знаходяться у співвідношенні протиріччя та розбіжності, оскільки зміст однієї норми повністю чи частково заперечує зміст іншої (інших); в) із кількох норм, які перебувають у колізії, слід застосовувати лише одну; г) застосування однієї з таких норм, що перебувають у колізії, виключає застосування іншої; ґ) колізія кримінально-правових норм існує незалежно від того, чи застосовується кримінально-правова норма у разі кваліфікації кримінального правопорушення; д) подолання колізії можливе або шляхом внесення змін до кримінального закону, або на підставі колізійних правил подолання колізії; е) колізія може існувати між окремими кримінально-правовими нормами (статтями або частинами статей КК); інститутами кримінального права тощо [2, с. 125].

Ключові слова: колізія норми, колізія законів, нормативно-правовий акт, дефекти системи кримінального законодавства.

The article is devoted to the study of the essence of such a legal phenomenon as a conflict in law, explores its types and features. The author of the article notes that today a common phenomenon in legal reality is the presence of two or more rules of law, which are aimed at regulating the same social relations, but regulate them differently. This situation is called a conflict of law (legal conflict). The author of the study points out that the term “conflict of laws” is a difference in the content of two or more formally valid regulations [1, p. 554]. The article examines the types and signs of legal conflicts, among which are: a) the presence of two or more rules aimed at regulating the same issue, but solve it differently; b) these norms are in the ratio of contradictions and differences, because the content of one rule completely or partially denies the content of another (others); c) of the several rules that are in conflict, only one should be applied;

© ОЛІЙНИК О.С. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права (Інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

d) the application of one of these conflict-of-law rules precludes the application of another; e) the conflict of criminal law norms exists regardless of whether the criminal law norm is applied in the qualification of a criminal offense; f) conflict resolution is possible either by amending the criminal law or on the basis of conflict resolution rules; g) a conflict may exist between: separate criminal law norms (articles or parts of articles of the Criminal Code); institutions of criminal law, etc. [2, p. 125].

Key words: *conflict of norm, conflict of laws, legal act; defects of the criminal law system.*

Вступ. У законі про кримінальну відповідальність зазначено, що: лише КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили (ч. 2 ст. 1); підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом (ч. 1 ст. 2); законодавство України про кримінальну відповідальність становить КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизначених принципах і нормах міжнародного права (ч. 1 ст. 3); застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено (ч. 4 ст. 3); закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано ВРУ (ч. 5 ст. 3). Ці положення мають визначальне значення (є передумовою) для вирішення питання про подолання колізій та прогалин у кримінальному законодавстві України, адже на противагу принципам, які використовуються в цивілістичних галузях вітчизняного законодавства, наука кримінального права міцно обмежена рамками наявних у цій галузі принципів [3].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження видів правових колізій, які трапляються в кримінальному законодавстві України.

Результати дослідження. Проблематиці вивчення правової природи такого явища, як правова колізія, присвячували свої праці такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Ю.Г. Арзамасов, П.С. Берзін, С.С. Василів, Є.М. Вечерова, М.О. Власенко, О.А. Єршов, В.В. Єршова, Я.І. Ленгер, О.К. Марін, М.І. Матузов, Д.С. Милинчук, О.В. Москалюк, Т.Н. Нешатаєва, К.К. Панько, О.В. Розгон, А.В. Савченко, О.В. Ус, А.Ф. Черданцев, та багато інших.

Водночас окремі аспекти порушеного нами питання залишилися поза увагою вітчизняних та зарубіжних науковців.

М.О. Власенко з точки зору логіки та права зазначає, що: по-перше, колізія може виявитися в правовій сфері, коли її предмет суто нормативний (колізія норми, колізія законів, відмінності в розумінні, тлумаченні та застосуванні правових норм), проте вона може бути присутня в інших протиріччях і конфліктах, коли відбуваються зіткнення і розбіжність інтересів, поглядів, прагнень, що виявилися в правовій діяльності; по-друге, кримінальному праву, як і будь-якій іншій високоорганізованій системі, властивий деякий ступінь неузгодженості між її елементами, її призначенням і тим, що вона являє собою в дійсності, при цьому вказана неузгодженість утворює дефекти, деформації в праві та призводить до значних збоїв під час правового регулювання (у загальній теорії права вони іменуються логіко-структурними дефектами, серед яких можна виокремити прогалини в праві, нормативну надмірність, суперечливість норм, логічну недосконалість юридичних конструкцій, колізії тощо) [4, с. 21–23]. На думку цього науковця, колізія правових норм – це відношення між нормами, що виступає у формі розбіжностей або протиріч під час регулювання одних фактичних відносин [5].

М.І. Матузов під юридичними колізіями розуміє «розбіжності або протиріччя між окремими нормативно-правовими актами, що регулюють одні й ті ж або суміжні суспільні відносини, а також протиріччя, що виникають у процесі правозастосування і здійснення компетентними органами та посадовими особами своїх повноважень» [6]. Інші науковці під колізією розуміли також: одночасну дію кількох правових норм з одного й того ж питання [7, с. 12]; розходження у змісті двох норм права, «що поширюються на одні і ті ж фактичні ситуації» [8, с. 43]; окремий випадок конкуренції норм права – повне або часткове протиріччя права, чинних законів та підзаконних нормативних правових актів, при цьому родовим поняттям визнається не колізія норм права, а конкуренція норм права [9, с. 12–13].

Розгорнуте бачення щодо колізій пропонує К.К. Панько, вказуючи на таке: а) у кримінальному праві колізія є одним з різновидів логіко-структурних дефектів системи кримінального законодавства, в основі яких виступають суперечності між двома або більше нормами права, між двома

або більше актами тлумачення, а також між нормами права й актами тлумачення, що виникають у разі регулювання одних кримінально-правових відносин; б) причини їх виникнення та існування можуть носити як об'єктивний, незалежний від волі законодавця, так і суб'єктивний характер (об'єктивні обставини криються в характері регульованих суспільних відносин або в особливостях процесу правотворчості; суб'єктивні ж причини пов'язані з недосконалістю законодавчої техніки або всього правотворчого процесу, неоднаковим ставленням до однієї і тієї ж норми тих чи інших посадових осіб правозастосовчих державних органів, громадян, різним розумінням ними сенсу норми, обсягу і меж її дії, кола осіб, на яких вона поширюється) [10, с. 188–196].

Проблема колізій у правових нормах порушувалася в юридичній літературі багатьма науковцями, проте єдиної думки з багатьох її аспектів вченими досягнуто не було. У КК України термін «колізія» не згадується, а тому й питання про кваліфікацію вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення у разі колізії кримінально-правових норм на законодавчому рівні не вирішено. Наприклад, Є.М. Вечерова роз'яснює ситуацію щодо колізій таким чином: «...прикладом колізій між окремими положеннями Особливої частини КК є ч. 1 ст. 115 КК та ч. 1 ст. 119 КК. У ч. 1 ст. 115 КК сказано, що вбивство – це виключно умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Тоді як у ч. 1 ст. 119 КК уже йдеться про вбивство, вчинене через необережність. У такій ситуації більш виваженою видається позиція російського законодавця, який аналогічний до ч. 1 ст. 119 КК України склад кримінального правопорушення іменує не вбивством, а «заподіянням смерті через необережність» (ст. 109 КК РФ). Є також «колізійність» між назвами окремих статей КК України та їх змістом, або між назвами розділів КК України та переліком статей, які в них входять» [11, с. 554].

У такому разі під колізією в кримінальному праві ми будемо розуміти наявну суперечність між змістом кількох положень, що містяться в одному і тому самому джерелі або навіть різних джерелах кримінального права, коли ці положення врегульовують однакові суспільні відносини, але застосоване в такому разі має бути одне із згаданих положень. Таким чином, колізії в кримінальному праві, як зазначає О.К. Марін, зводяться до вибору положення, яке необхідно застосувати, незалежно від характеру приписів, які в ньому містяться [12, с. 56–57].

Отже, для того щоб констатувати про колізійність норм, не буде мати значення наявність чи відсутність конкретної життєвої ситуації та її кримінально-правова оцінка, оскільки визначальним у цій ситуації є своєрідне «зіткнення» змісту таких колізійних положень, що зумовлюється їх неузгодженістю та розходженням.

О.В. Ус формулює такі ознаки, що притаманні колізії кримінально-правових норм: а) наявність двох або більше норм, що спрямовані на регламентацію того самого питання (того самого юридичного факту), але по-різному його вирішують. За загальним правилом у колізії можуть перебувати саме кримінально-правові норми, водночас у ієрархічній колізії має місце протиріччя між кримінально-правовою нормою і нормою національного або міжнародного права; б) ці норми перебувають у співвідношенні протиріччя та розбіжності, оскільки зміст однієї норми повністю чи частково заперечує зміст іншої (інших); в) із кількох норм, які перебувають у колізії, слід застосовувати лише одну; г) застосування однієї з таких норм, що перебувають у колізії, виключає застосування іншої; ґ) колізія кримінально-правових норм існує незалежно від того, чи застосовується кримінально-правова норма у кваліфікації кримінального правопорушення, її існування зумовлене чинністю самих норм (чинністю кримінального закону); д) подолання колізії можливе або шляхом внесення змін до кримінального закону, або на підставі колізійних правил подолання колізії, що вироблені наукою та апробовані слідчо-судовою практикою (пріоритет нормативно-правового акта з вищою юридичною силою; перевага нормативно-правового акта (кримінально-правової норми), що за часом був прийнятий та набув чинності пізніше, тощо); е) колізія може існувати між: окремими кримінально-правовими нормами (статтями або частинами статей КК); інститутами кримінального права; Конституцією України та нормами КК; чинним міжнародним договором, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та нормами КК; нормами КК та нормами інших нормативно-правових актів; кримінальним законодавством різних країн тощо [13, с. 125].

Також у науці кримінального права Д.С. Милинчук називає такі види колізій:

1) залежно від характеру співвідношення змісту положень: а) ієрархічні колізії (у цьому разі протиставляється зміст положень, що належать до джерел кримінального права різних ієрархічних рівнів усередині системи права (законодавства), тобто такі колізійні положення мають різну юридичну силу стосовно один одного та належать до різних елементів системи права); б) змістові колізії (характеризуються протиставленням положень, які містяться в одному і тому самому джерелі або в різних, однакових за юридичною силою, джерелах кримінального права,

тобто знаходяться на одному ієрархічному рівні системи права); в) темпоральні колізії (трапляються у разі, коли протилежний зміст мають положення, які виникли в різний час, але регулюють одні й ті самі суспільні відносини, покликані вирішувати одні й ті самі питання); г) просторові колізії (пов'язуються з врегулюванням одних і тих самих суспільних відносин положеннями, які містяться в одному і тому самому джерелі або в різних джерелах кримінального права, але вважаються елементами різних систем права, що діють у різних територіальних межах);

2) залежно від особливостей застосування з'ясування змісту положень, що містяться у джерелах кримінального права, в процесі їх тлумачення: а) явні колізії (передбачають з'ясування різного змісту таких положень у разі їх співставлення без зайвих складнощів); б) приховані колізії (мають місце, коли процес з'ясування різного змісту положень має складний характер);

3) залежно від можливості поєднання декількох видів колізій між собою: а) прості – це колізії, у співвідношенні змісту положень яких останні належать лише до одного виду колізій; б) складні ж, відповідно, передбачають певне поєднання декількох видів колізій, що враховуються у разі співставлення змісту положень, що містяться у джерелах кримінального права.

Згаданий науковець усі способи мінімізації та ліквідації колізій пропонує розділити на способи запобігання можливих колізій і способи вирішення наявних колізій (своєю чергою способи вирішення колізій можна розділити на способи усунення (в ході правотворчої діяльності) та способи подолання (в ході правозастосовної діяльності)) [14, с. 133–139].

Наголосимо, що вирішення питання про способи мінімізації та ліквідації колізій виходить за межі вибраної нами теми й буде розглянуте в подальших публікаціях.

Водночас зазначимо, що види «колізійних правил» у джерелах кримінального права представлені насамперед залежно від конкретного виду таких джерел. Сучасне законодавство, в т.ч. кримінальне, практично не містить норм, спрямованих на подолання міжгалузевих колізій, однак колізії норм у різних галузях українського права створюють значні проблеми у правозастосовчій діяльності.

Висновки. Положення КК України, що закріплені у ч. 2 ст. 1, ч. 1 ст. 2, ч. 1 ст. 3 та ч. 4 ст. 3, розглядаються як передумови для вирішення питання про подолання колізій та прогалин у законі про кримінальну відповідальність, оскільки на противагу принципам, які використовуються в цивілістичних галузях вітчизняного законодавства, наука кримінального права міцно обмежена рамками наявних у цій галузі принципів. У такому разі під колізією в кримінальному праві ми будемо розуміти наявну суперечність між змістом кількох положень, що містяться в одному і тому самому джерелі або навіть різних джерелах кримінального права, коли ці положення врегульовують однакові суспільні відносини, але застосоване у такому разі має бути одне із згаданих положень.

Види «колізійних правил» у джерелах кримінального права представлені насамперед залежно від конкретного виду таких джерел. Сучасне законодавство, в т.ч. кримінальне, практично не містить норм, спрямованих на подолання міжгалузевих колізій, однак колізії норм у різних галузях українського права створюють значні проблеми у правозастосовчій діяльності.

В юридичній літературі трапляється такий перелік видів правових колізій.

З огляду на специфіку кримінального права ми пропонуємо застосовувати різні принципи для подолання колізій залежно від їх виду (зокрема, «спеціальний закон скасовує загальний закон», «пізнішим законом скасовується більш ранній», «наступний загальний закон не скасовує більш ранній спеціальний закон аналогічної юридичної сили»). Певним орієнтиром у цьому плані можуть слугувати відповідні документи: лист Міністерства юстиції України «Щодо практики застосування норм права у випадку колізії» від 26 грудня 2008 р.; рішення КСУ, в яких прописані алгоритми вирішення колізій; рішення ЄСПЛ (зокрема, «Щокін проти України», 14.10.2010) тощо.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ–Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
2. Ус О.В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харків : Право, 2018. 368 с.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Власенко Н.А. Логико-структурные дефекты системы советского права. *Изв. вузов. Правоведение*. 1991. № 3. С. 21–23.
5. Власенко Н.А. Коллизионные нормы в советском праве. Иркутск : Иркут. ун-т, 1984. 99 с.
6. Матузов Н.И. Коллизии в праве: причины, виды и способы разрешения. *Изв. вузов. Правоведение*. 2000. № 5. С. 225–244.

7. Мицкевич А.В. Акты высших органов советского государства. Москва : Юрид. лит., 1967. 175 с.
8. Черданцев А.Ф. Толкование права и договора : учебное пособие. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 381 с.
9. Ершов В.В., Ершова Е.А. Трудовой договор : учебно-практическое пособие. Москва : Дела, 2001. 352 с.
10. Панько К.К. Конфликты и коллизии в уголовном праве и процессе России. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право.* 2015. № 3. С. 188–196. URL: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/pravo/2015/03/2015-03-20.pdf>.
11. Вечерова Є.М. Криміналізація та кримінально-правова кваліфікація злочинів з позицій забезпечення окремих функцій та принципів кримінального закону. *Часопис Академії адвокатури України.* 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2013_4_6.
12. Марін О.К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм : монографія. Київ : Атіка, 2003. 224 с.
13. Ус О.В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харків : Право, 2018. 368 с.
14. Милинчук Д.С. Коллизии как одна из причин препятствий для создания единообразного применения норм права в России. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского.* 2018. № 3. С. 133–139. URL: http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/19931778_2018_-_3_unicode/20.pdf.